

ІДЕЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ «СІМЕЙНОГО ВСЕСВІТУ» В КАЗЦІ ОЛЕКСАНДРА МИХЕДА «КОТИК, ПІВНИК, ШАФКА» (ПОСТКОЛОНІАЛЬНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ)

Дослідження присвячене постколоніальній інтерпретації казки О. Михеда «Котик, Півник, Шафка». З'ясовано, що твір присвячений трагічним подіям початку Великої Війни. Назва твору звучить антиколоніально. Заголовок містить у собі образи, що символізують український світ і незламність українців перед завойовниками. Казка поєднує реальне й фантастичне, у ній діють герої-люди (Ліза, Соня, Андрій та ін.) та персоніфіковані образи Шафки, Котика, Півника. Вони символізують родинну єдність, стійкість, готовність боротися з ворогом.

Ключові слова: постколоніальний аналіз, проза для дітей та підлітків, Олександр Михед, казка, війна.

The research is devoted to the post-colonial interpretation fairy tale «Kotyk, Pivnyk, Shafka» by O. Mykhed. The story is dedicated to the tragic events of the beginning of the Great War. The title contains images that symbolize the Ukrainian world and the indomitability of Ukrainians against the conquerors. The fairy tale combines the real and the fantastic. Images of people (Lisa, Sonya, Andriy, etc.) and personified images of Shafka, Kotyk, and Pivnyk symbolize family unity and readiness to fight against the enemy.

Key words: postcolonial analysis, prose for children and teenagers, Oleksand Mykhed, fairy tale, war.

У всі часи, й на сучасному етапі художня література є важливим чинником всебічного розвитку особистості, виховання в ній громадянина-патріота. Українська література є маркером ідентичності нації, її генетичного коду. В умовах війни за збереження своєї держави роль художнього слова неоціненна.

На сучасному етапі розвитку національної літератури є багато творів, які виникли як реакція на події повномасштабного вторгнення росії на територію України. Це й поезія (О. Герасим'юк «Тюремна пісня», Я. Чорногуз «Як вигинається воєнне коло» та інші), й проза (В. Ананьєв «Сліди на дорозі», Н. Розлуцький «Нотатник мобілізованого», М. Петренко «Спокійної ночі», І. Михайлишин «Фуґа 119. В тональності полону», С. Талан «Оголений нерв» і «Повернутись дощем», В. Сорд «Бездня» та В. Штепура «Спливе за водою», О. Вдовиченко «72. Записки комбата», Д. Степаненко «Фронтвий літературознавчій науці. Доцільність

щоденник. Окопні історії», К. Машовець «Діалоги с нулей», Р. Борт «Стандарти хотівших в НАТО», А. Кириченко «Мисливці за градами» А. Чех «Точки нуль» та інші) [4]. Серед таких є й казка О. Михеда «Котик, Півник, Шафка», написана під враженням окупації Київщини. Актуальним видається дослідити антиколоніальний контекст цього твору, оскільки в ньому простежується проблема позбавлення українцями колоніального мислення.

Постколоніальний підхід, який зародився в світовому літературознавстві в останні десятиліття ХХ століття, є актуальним для оцінки художньої літератури як світової, так і української. Національна література зазнала колоніальних впливів, оскільки довгий час наша земля була залежною від російської, Австро-Угорської імперій, СРСР.

Розвідки Е. Саїда [11], Г. Бгабги [1], Є. Томсон [15] та інших знайшли своїх прихильників в українській

застосування постколоніальної методології до оцінки художніх надбань нашої національної літератури обґрунтували М. Павлишин [8], П. Іванишин [3], Т. Гундорова [2], Г. Сивокінь [12], Я. Поліщук [9], О. Юрчук [17] та інші.

Постколоніальне прочитання художньої літератури передбачає дослідження в тексті впливів колоніальної ідеології, вивчення антиколоніальних мотивів творів, зокрема утвердження самобутності культурних надбань колись колонізованого народу.

Мета нашої розвідки – дослідити постколоніальний контекст казки О. Михеда «Котик, Півник, Шафка». Зауважимо, що аналіз цього твору запропонований у статті І. Романової «Мотив війни в повісті Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка» та п'єсі Володимира Рафеєнка «Мобільні хвили буття, або *Verbum caro factum est*» [10], дисертації О. Ю. Сидоренко «Мілітарний дискурс української прози початку XXI сторіччя» [13].

Олександр Михед – український письменник, культурознавець, журналіст, перекладач, вчений-філолог. Перу митця належать твори «АмнезіЯ», «Понтизм», «Астра», «Мороки», «Бачити, щоб бути побаченим: реаліті-шоу, реаліті-роман та революція онлайн», «Я змішаю твою кров із вугіллям. Зрозуміти український Схід», «Позивний для Йова. Хроніки вторгнення» та інші. Це – художні та документальні тексти для дорослого читача. «На основі першої книги Олександра Михеда «АмнезіЯ» було створено мистецький інтерактивний проєкт «Амнезія project: відкрита платформа». Його було представлено на фестивалі «SOUNDOUT! New Ways of Presenting Literature» у Берліні у 2014 році та визнано одним із семи найкращих у світі» [6]. Наразі О. Михед – воїн Збройних Сил України.

«Виявилось, що ключовою моєю ідентичністю залишається письменник», – стверджує О. Михед [7]. У доробку митця є й казка «Котик, Півник, Шафка», яка побачила світ 2022 року після початку повномасштабної війни в Україні. На долю автора, як і багатьох інших українців, випало на власні очі побачити жахливі наслідки вторгнення військ російської федерації на нашу землю, зокрема на Київщину. Його будинок в Гостомелі був знищений російським снарядами у перші дні війни.

Реакцією на побачені картини руйнувань рідного дому, а також містечок навколо Києва, зокрема Бородянки, стала згадана вище казка. Автор зауважив, що книжка «Котик, Півник, Шафка» – для читача, вона має допомогти конкретній людині почати читати й відчувати полегшення» [7]. Митець наголосив: «Я хотів написати книжку, від якої було би боляче і добре, яка б не давала забувати злочини росіян, але давала надію, що все буде добре. Бо немає іншої реальності й майбутнього, ніж перемога України» [7].

Артикульоване О. Михедом завдання казки «Котик, Півник, Шафка» має постколоніальний контекст. Автор заявляє, що через пережитий біль кожен українець повинен прийти до усвідомлення потреби власної держави, позбавленої імперських впливів.

Письменник означає свій твір «Котик, Півник, Шафка» як казку. Жанр літературної казки відомий в сучасній українській літературі. Маємо твори І.Жиленко, С. Дерманського, Г.Малик, О. Зубер, М. Савки та інших. Проте казка О. Михеда особлива. Назва твору має антиколоніальне звучання. Перші два слова із заголовку твору наштовхують читача на українську народну казку «Котик і Півник», у якій розповідається про необачного Півника, на порятунок якому приходив розважливий Котик. Така назва твору відразу ідентифікує людину, яка виховувалася на національному фольклорі. Заголовок водночас акумулює в собі й маркери, які визначають українську нескореність і незламність, – Котик, Півник, Шафка. Реальним є той факт, що кішка Глорія з Бородянки прожила без їжі й води на сьомому поверсі розбомбленого ворогами будинку протягом двох місяців і була порятована волонтерами з організації «Зоопатруль». Не перечить правді й той факт, що керамічний півник з Бородянки на кухонній шафі залишився на своєму місці, хоча будинок був зруйнований. Історії цих знаків нескореності українців О. Михед художньо осмислив у казці.

У творі реальне поєднується із фантастичним. Реальними є описи подій початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, психологічних станів, які переживали мирні мешканці під час обстрілів й окупації, історії з кішкою, півником і шафкою, хоча автор вдався до

домислу й вимислу, об'єднавши їхні долі в одну (насправді – це історії двох зруйнованих боролянських помешкань). Казковими у творі є персоніфіковані образи Кішки, Півника, Шафки, які співчують своїм господарям, разом з ними переживають жах війни, тримають стрій нескореності.

Отже, назва твору має антиколоніальне звучання, вона акумулює в собі, з одного боку, налаштованість на розмову про прадавність українців на своїй землі, що створюється через асоціацію назви твору з народною казкою «Котик і Півник», з іншого боку, образи Котика, Півника, Шафки символізують національний спротив колоніальним зазіханням росії. Жанр казки дав можливість О. Михеду показати всеохопність болю землі, на яку зайшли вороги, адже жах від смерті й руйнувань рідного дому переживають не тільки люди, але й тварини й речі, якими ці люди дорожать. Відомо, що казка має щасливий кінець. Зло обов'язково покаране. Таку настанову має кінцівка «Котика, Півника, Шафки».

Образи казки О. Михеда «Котик, Півник, Шафка» можна поділи на дві групи – образи людей (Ліза, її діти Катя й Андрій, онука Соня) й персоніфіковані образи речей, домашньої улюблениці (Шафка, Півник, Котик). Між світами людей і світом речей та тварини існує повна гармонія. Герої твору – цеглинки, на яких тримається український рід.

О. Михед змальовує у творі історію пересічної сім'ї, яка в часи війни об'єдналася задля свого порятунку й порятунку рідної землі. У центрі цієї родини – бабуся Ліза – Берегиня Роду. Автор знайомить читача з долею жінки, яка пережила голод і репресії, Другу світову війну, пізнала на собі «щастя» життя в радянському союзі. Біль минулого цієї жінки захований у речах, які вона зберігає у шафі, змайстрованій колись її чоловіком Петрусем. Найбільшою цінністю жінки є альбом із фотографіями родичів, знищених владою. Жінка має надію, що колись «онука Соня зацікавиться їхнім життям і минулим своєї родини» й «хоча б упізнає в рисах загиблих родичів себе» [5, с. 4]. Над Лізою тяжіє страх пережити голод, бо в дитинстві мала такий досвід. На полицях шафки вона зберігає сіль, борошно, сірники, олію, мотузку, гречку. Бережливе ставлення героїні до речей, грошей засвідчує той факт,

що вона все життя прожила скромно. Проте все, що пов'язує з найріднішими людьми, оберігається Лізою особливо трепетно. Кожна річ із шафи – то історія її родини. І. Романова стверджує: «У повісті О. Михеда мотив бездомності окреслений через флешбеки Лізи – семирічної дівчинки, яка під час Другої світової війни втрачає через обстріли й пожежу як будинок, так і батьків. Цей трагічний досвід розкриває травму дитини, спровоковану війною» [10, с. 133].

Берегиня є наставницею своїх дітей – Каті й Андрія, проте реалії життя «зшиті з клаптиків» країни нещасливо намалюють їхні долі. О. Михед зображує типові долі радянських людей 90-х років ХХ століття. Це – заробітки в столиці Союзу й за кордоном. У такому пошуку «щастя» загине чоловік Каті, сама вона працюватиме в чужій країні. Андрій же житиме з матір'ю після розлучення із дружиною. Найбільше Ліза буде опікуватися онукою Сонєю – донькою Каті. Бабуся вчитиме дівчинку життєвим істинам, формуватиме в ній ті якості, які радянська влада не дала можливості прищепити дітям.

На долю Лізи і її родини випала й велика війна ХХІ століття. Героїня розуміє її суть, але намагається вберегти спокій рідних: «Дитина великої війни береже останні секунди мирного життя дитини, яка війни не знала» [5, с. 11]. У критичній ситуації жінка дає поради сусідам і рідним. Ліза стійко переживає втрату дому й поранення онуки. Фінал казки – це сон-мрія Лізи, у якому родина живе у вільній Україні.

Правдиво у казці «Котик, Півник, Шафка» змальовані герої, дитинство, юність і зрілість яких формувалася у двох світах – колоніальному (радянському) й вільному (доба Незалежності України). Це Лізині донька Катерина й син Андрій. Запальна за натурою Катерина шукає свого особистого й фінансового щастя у чужих краях. Її доля типова для багатьох українок, які не змогли знайти себе на батьківщині, покинули родину задля забезпечення матеріального комфорту. Інертний Андрій, «що зливався з килимом» [5, с. 23], у часи Великої війни став на захист батьківщини як воїн територіальної оборони («тепер злився своєю військовою формою і рідними пагорбами» [5, с. 23]). На наш погляд, ці герої символізують покоління тих українців, з яких система прагнула витворити радянську людину. Відмова жити

на батьківщині, байдужість до своєї долі й майбутнього України пояснюється тим, що часи залежності від росії не виховали в них національної свідомості. Прикметно, що прозріння прийде до Андрія, коли розпочнеться Велика війна. Герой стане на захист своєї землі, усвідомить цінність державної свободи, потребу її відстояти.

Образ Соні в казці О. Михеда втілює шлях покоління українців, які виростили в добу Незалежності, до усвідомлення себе як вільних від імперських впливів людей. Зростання дівчинки відбулося під впливом бабусі Лізи. Як і кожна дитина, Соня мала Котика – руду подругу, яка дозволяла себе любити. Дівчина закінчила університет, кілька разів змінила професію. А потім її життєві орієнтири скорегувала Велика війна. Спочатку Соня хотіла від неї втекти, проте згодом онука, як і її бабуся, вирішить не покидати дім, у якому живуть Котик, Півник і Шафка. Зміна світогляду героїні відбудеться тоді, коли вона ховатиметься від ворожих снарядів у Шафці, у підвалі, коли вона відчує цінність кожної речі, яку бабуся з дідусем, дядько й мати зберігали як радість чи біль роду. «А Соня закопується в рештки минулого своєї родини, щоб розчистити їхнє з бабусяю теперішнє і спробувати вигризти майбутнє» [5, с. 14], – зауважує автор. Обстріли, жах окупації, спротив українців ворогам, поранення у рідній домівці – ось ті фізичні й психологічні випробування, які сповнюють душу Соні любов'ю до своїх і ненавистю до ворогів, викристалізують з неї українку. У розв'язці твору О. Михед проєктує своїй героїні щасливу долю. Рятувальник «з блакитними очима» витягує дівчину з-під завалів будинку. Він – доля Соні, чоловік, з яким дівчина збудує міцну родину на вільній землі.

Антитезою до образів українців у казці О. Михеда «Котик, Півник, Шафка» постають образи завойовників. У «найтемнішу ніч» Ліза розуміє, що на територію України знову прийшли ті зайди, які понівечили життя народу в часи радянської влади: «Та сама навіжена чорна орда, що вбивала й гвалтувала, а ще називалася героями, які нищать інших потвор, суне на маленьку Лізу» [5, с. 12]. Поведінка ворога змальована реалістично. Военна техніка з літерами «V» і «Z» нищить мирні будинки, автомобілі, людей. Автор констатує: «Родину зводять

зі світу лише за те, що вони українці» [5, с. 15]. Окупанти грабують людей, вбивають тільки тому, що їм хочеться показати свою силу. Ліза усвідомлює, які наслідки зустрічі з ворогами можуть бути для Соні, ховає її у шафці. Коли військові заходять у квартиру до Лізи, героїня поводить себе стримано, адже вона вже мала в дитинстві досвід подібного спілкування. Показувати зверхність прийшло двоє нікчем: «Брудна болотна форма. Гострі вилиці. Колючі погляди» [5, с. 16]. У мирній оселі бабусі вони шукали щось підозріле, небезпечне для себе – людей зі зброєю, забирають нехитрі речі, щоб не з порожніми руками додому повернутися. Для них Ліза – «косолапая», тобто поваги до жінки вони не мають ніякої. У розділі «Гулі, чинки, чата» автор, вважаємо, досить точно характеризує поведінку окупантів: «Навала безсердечних вампірів і безмозгих зомбі... Вбивці. Мародери. Гвалтівники. Зло, яке криється в найтемніших куточках людини... насправді вони просто різники з руками по лікті в крові» [5, с. 19].

Прикметно, що скупі пейзажі казки суголосні тим подіям, які переживають українці в перші дні війни: «Над Україною здіймається кривава повня. Ніби бог війни навис над цілою країною. Той червоний місяць не забути, не стерти зі спогадів сотні тисяч українців, які тягнуться безкінечними дорогами у пошуках життя, подалі від смерті» [5, с. 18].

Основу незламного українського роду поряд із героями-людьми презентують персоніфіковані образи Шафки, Котика, Півника. Вони – сімейні обереги і в часи миру, і часи війни. Погоджуємося з позицією О. Сидоренко, яка зауважує: «Спосіб побудови нарації через/за посередництва одивнених предметів чи істот потрібно також розглядати як спробу повернути довіру юного читача, адже культ досвідченого і мудрого дорослого, яким найчастіше зображено в дитячій та підлітковій прозі дорослих людей, майже вичерпав себе під тиском досвіду революцій та повномасштабної війни на теренах України» [13, с. 192].

Шафка символізує собою світ домашнього затишку. Її змайстрував голова родини Петро. У шафці родина зберігала усе найцінніше: документи, порцеляновий посуд, продукти, одяг. Коли прийшла Велика війна, Шафка стала захистом для родини: «Шафка раптом

відчиняє дверцята. Чи хоче обійняти Соню. Чи то змахнути сльози» [5, с. 16]. Вона чинить опір ворогам, як і всі люди, проте по-своєму: «Раптом Шафка різко прочиняється і дверцятами навідмаш б'є окупанта по обличчю» [5, с. 17]. Шафка, Котик і Півник цілком усвідомлюють небезпеку, яка нависла над родиною Лізи і всієї України. Вони – свідки грабунків заїдами українських будинків. Однак Шафка впевнена, що за ними не прийдуть, їх не повезуть у чужий край. В образі Шафки автор утілює незламність українців, готовність бути на своїй землі завжди.

Образом-оберегом родини у казці О. Михеда «Котик, Півник, Шафка» є також Півник. Це – керамічний куманець, виготовлений на Васильківському майоліковому заводі. Історія його появи в родині, як, власне, й інших речей, особлива. Півника придбав Петро як спогад про дитинство, про часи Другої світової війни, коли в їхньому селі не залишилося жодної тварини. Керамічний куманець стояв на столі, а згодом на шафі. «Мав чатувати спокій родини, попереджати небезпеки та дзвінким голосом пробудити своїх, коли гряне найтужливіша, безпросвітна ніч» [5, с. 6]. Півник бачив свою місію, як і в народній казці, застерегти від небезпеки, боявся, що в потрібний момент «не зможе видобути зі своєї горлянки ні звуку» [5, с. 6]. Він – очі родини. Від побачених звірств ворогів Півник чи не вперше «скрикує», він «завмирає» від страху, коли окупанти принижують Лізу, але готовий стати на захист родини, якщо раптом хтось підніме руку на родину («Вони відчують усю важкість Василькова») [5, с. 18]). Коли Ліза з Сонею переховуються від обстрілів у підвалі, Півник із Шафкою готові їх захистити, жертвуючи собою: «Біжіть, ми тут прикриємо...» [5, с. 21]. Автор підкреслює, що в мирні часи Півник намагався довести своє неукраїнське походження, а війна змінила думку куманця. На прикладі цього персоналізованого образу О. Михеда показує зміни у свідомості українців, які позбавляються колоніального мислення, до яких приходить усвідомлення того, що треба плекати свої здобутки, аби відбутися як держава.

Якщо Шафка – обійми, Півник – очі, то Котик – вуха родини. Руда кішка з'явилася в домі, бо так захотіла Соня. Котик стала

захистом для сім'ї, бо все чула і прийшла до думки, що в житті «повно тих, хто хоче скористатися твоєю довірою» [5, с. 7]. Через відчуття Котика автор передає той внутрішній біль, який переживає Україна і кожна людина з початком війни: «Котик муркотіла про біль і втрачене відчуття безпеки, і серце їй стискалось від туги», «Тварина хотіла би заспокоїти дівчину, та їй самій так страшно, що жодним мурчанням не заглушити той страх» [5, с. 9].

Розділ «З попелу» – це розмова вцілілих у зруйнованому снарядом будинку Шафки, Півника й Котика. Знелюднений острів життя будинку уособлює собою Шафка, яка каже: «Тримаюсь» [5, с. 26], забитий пилом Півник і припорошений брудом рудий Котик. Через ці персоналізовані образи О. Михеда утверджує стійкість українців у скрутній ситуації. Шафка «хоче волати, «голосно і розпачливо видихає», «не стримує сліз», «дверцята судомлять болем» [5, с. 27]. Півника «прошиває холодний вітер і видобуває з нього приглушений тужливий свист» [5, с. 27]. З очей розлюченого Котика котяться сльози. Ця апокаліптична картина буття, як і в кожній казці, закінчується обнадійливо. Герої бачать своїх вцілілих господарів – Лізу, Андрія, Соню: «Котик із Півником підстрибують від радощів, а Шафка тримає на своїх очах друзів і їхній маленький світ» [5, с. 27].

Отже, реакцією на повномасштабне вторгнення росіян на територію нашої держави стала казка О. Михеда «Котик, Півник, Шафка». Автор розповів про трагічні події початку Великої війни, зокрема про історію українців з містечок навколо Києва. Назва твору звучить антиколоніально. Заголовок містить у собі образи, що символізують український світ і незламність українців перед завойовниками. Через образ бабусі Лізи – Березині Роду – автор змальовує трагедію життя українців, які були залежні від радянського союзу. Через образи дітей героїні – Андрія та Катерини – письменник показує типову поведінку й долі людей, які формувалися на зламі двох епох – радянської і незалежної України. Персонажі зображені як такі, що тільки рухаються до усвідомлення своєї національної свободи. Онука Лізи Соня в казці О. Михеда втілює уже шлях покоління українців, котрі виростили в добу Незалежності, до розуміння потреби державної волі. Антитезою

до образів українців постають образи окупантів. Незламність українців у боротьбі з російськими окупантами символізують персоніфіковані образи Шафки, Котика, Півника. Символом домашнього затишку, готовності завжди бути на своїй землі постає Шафка. Незламність і прагнення захистити родину від завойовників втілено в образі Півника, стійкість, здатність співпереживати – в образі Котика.

Казка «Котик, Півник, Шафка» О. Михеда покликана побороти колоніальне мислення в українців. Вона переконує, що українці – сильна і стійка нація, яка заслуговує на вільне державне майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бгабга Г. Націєрозповідність. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. М. Зубрицька (Ред.), Львів : Літопис, 1996. С. 559 – 562.
2. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї. Київ : Грані-Т, 2013. 548 с.
3. Іванишин П.В. Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні та прагматичні аспекти). Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2005. 308 с.
4. Мимрук О. Воєнна література – тепер це і є укрсучліт. URL: <https://chytomo.com/voienna-literatura-teper-tse-i-ie-ukrsuchlit/>
5. Михед О. Котик, Півник, Шафка. Львів: «Видавництво Старого Лева», 2022.
6. Михед Олександр. URL: <https://laboratoria.pro/author/oleksandr-myhed>.
7. Михед Олександр: «Котик, Півник, Шафка», символи української стійкості з Бородянки оживають. URL: <https://poglyad.tv/oleksandr-mihed-kotik-pivnik-shafka-simvoli-ukrayinskoyi-stiykosti-z-borodyanki-ozhivayut-article>.
8. Павлишин М. Козаки з Ямайки: постколоніальні риси в сучасній українській культурі. Канон та іконостас: Літературно-критичні статті. Київ : Час, 1997. С. 223–237.
9. Поліщук Я.О. Література як геокультурний проект. Київ : Академвидав, 2008. 304 с.
10. Романова І. В. Мотив війни в повісті Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка» та п'єсі Володимира Рафеєнка «Мобільні хвилі буття, або Verbum caro factum est». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.*: Філологія. 2023. № 60. Т. 2. С. 132–135.
11. Саїд Е. Культура й імперіялізм. Київ: Критика, 2007. 608 с.
12. Сивокінь Г.М. «Постколоніалізм» в сучасній українській літературі: симптоми, тенденції, явища. У вимірах сприймання. Теоретичні проблеми художньої літератури, її історії та функцій. Київ: Фенікс, 2006. 304 с. С. 90–105.
13. Сидоренко О. Ю. Мілітарний дискурс української прози початку ХХІ сторіччя: дис. д-ра. флософ.: 035. Дніпро, 2024. 229 с.
14. Славінська І., Кузан В. Олександр Михед: «Я показав суть ворога словами самого ворога». URL: <https://theukrainians.org/oleksandr-mykhed/>
15. Томпсон Е. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. 368 с.
16. Шкандрій М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби. Київ : Факт, 2004. 498 с.
17. Юрчук О. У тіні імперії. Українська література у світлі постколоніальної теорії. Київ : «Академія», 2013. 224 с.